

NOUA ISTORIE

Victor Neumann

Istoriografia universală se află astăzi în plin proces de reevaluare. Există multe motive de nemulțumire în rîndul acelor ce profesază științele sociale în general și știința istorică în mod special. Unele dintre acestea provin din excesul interpretativ, altele, din confuzia terminologică. Un rol major se pare că îl joacă în majoritatea operelor implicarea afectivă a istoricului în descrierea trecutului. Într-un recent număr al publicației britanice, *Past and Present*, istoricul Patrick Joyce de la Universitatea din Manchester arată că ideea de reformă ce caracteriza istoriografia americană acum zece ani, astăzi preocupă și știința istorică britanică¹. Este vorba de reluarea interesului pentru obiectivitate, ceea ce s-ar traduce prin accentul pus de neutralitatea istoricului, respectiv, pe dezinteresul judecății sale. Patrick Joyce invocă în sensul preocupării amintite opera lui Peter Novick, potrivit căreia pattern-urile în istorie sunt întemeiate și nu inventate, iar delimitările dintre cunoaștere și necunoaștere, dintre faptă și valoare, dintre istorie și ficțiune sunt precise². Ceea ce putem observa la o sumară trecere în revistă a situației internaționale este că asistăm încă o dată în acest secol la o dispută de proporții pe tărîmul tulburatei discipline istorice. Parte a acestei dispute privește orientările postmodernistă și tradiționalistă.

În Marea Britanie, la fel ca în alte istoriografii cu mare tradiție se pune problema reorientării studiilor și a scrisului istoric în primul rînd din pricina mutațiilor continue ce se petrec la nivelul gândirii filozofice și politice. De aici dezbateră în jurul unor teme ce îmi par fundamentale pentru bagajul de concepte, idei sau termeni cu ajutorul cărora operează istoricul (fie cînd selectează fapte, date, nume, fie cînd analizează și interpretează), ca de pildă: recunoașterea caracterului hibrid al formării culturilor, promovarea logicii antiesențialiste și a gândirii poststructuraliste, recunoașterea categoriilor ce fac relația între gândire și

cultură. Cât privește politica academică de care se preocupă Patrick Joyce, ea urmărește recunoașterea pluralității și a descentralizării puterii și culturii ca o necesitate a realității³.

Științele sociale profesate în România s-au confruntat vreme îndelungată cu presiunile regimurilor totalitare. Fascismul, ca și comunismul au încercat și, parțial au și reușit, să confişte disciplinele umaniste în favoarea propriilor lor ideologii. Nu de puține ori - mai cu seamă când în discuție au fost teme sensibile din punctul de vedere al statului-națiune - procedeele neprofesioniste (mai mult sau mai puțin mascate prin erudiție) au ajuns să copleșească cercetarea academică. Liberalismului i-a fost preferat un dogmatism prăfuit. Locul argumentelor a fost luat de sărăcia ideilor. Pe un asemenea fond, prejudecățile au putut să triumfe. Fenomenul a proliferat pînă acuma încît în istoriografia română - aspectul este vizibil și unele din istoriografiile țărilor vecine - nu s-au făcut nicicînd distincțiile între conotațiile germanului Staat și acelea ale englezului State. La fel cum nu s-a comparat modelul cultural francez cu acela german sau englez, respectiv rostul ecoului lor în Europa Centrală și de Est. O onestitate științifică ne cere să admitem rolul imperfectelor analize comparative. Aceasta cu atît mai mult cu cît încă nu ne-a preocupat înțelegerea diferențelor fundamentale în cazul unor cuvinte cheie cum este Völkishkultur, peuple sau people⁴.

Fără îndoială că mare parte din moștenirile secolului XIX-lea au rămas în vigoare pînă astăzi. Adică, sub influența procesului de formare a națiunii, cercetarea istorică și învățarea istoriei s-au concentrat asupra istoriei naționale. Procesul de formare națională a fost însoțit de afirmarea unei mentalități în care perspectiva națională a devenit factorul dominant. De unde și exagerările, absența criticii izvoarelor, slaba dezvoltare a studiilor comparative⁵. Se cuvine să precizăm că nu tot ceea ce s-a cercetat și s-a scris în epocile precedente despre istoria României este lipsit de valoare documentară. De pildă, colecțiile de izvoare realizate sub influența curentului pozitivist, cazul aceluia semnat de Eudoxiu, Alexandru Papiu Ilarian, Pesty Frigyes, Baroty Lajos, Veress Andras sînt utilizabile cu mult profit. Nu mai puțin importante sînt lucrările apărute sub egida institutelor de cercetare din România interbelică - mă gîndesc inclusiv la reușitele institutelor regionale ale Academiei Române - dar și la acumulările institutelor academice de după război. Analize temeinice și interpretări argumentate pot fi oricînd descoperite în scrierile

predecesorilor noștri. Sunt exemple care vin să dovedească acest lucru. Este mai mult decât evident că există o evoluție a instoriografiei românești de la cronicarii de secol al XVII-lea la istoricii de secol al XX-lea, capabili să examineze subiecte dificile în monografii și sinteze științifice concepute.

În pofida meritelor pe care le recunoaștem, ceea ce reține atenția astăzi este necesitatea renarării faptelor trecutului. Motivul ? Amalgamul dintre istorie și politică, uzul și abuzul de termeni, argumente, nume și date istorice. Creatoare de mituri intrate în conștiința națională - admirabil evidențiate de istoricul Lucian Boia⁶ - istoriografia română are și alte minusuri pe care se cuvine să le detectăm spre a putea reforma această controversată disciplină, conferindu-i șansa de a deveni competitivă în plan internațional. De pildă, interesantă este reanalizarea temelor care de multe ori au împiedicat dezvoltarea cercetărilor istorice - dar și a acelor filozofice - propriu-zise în România. Prin aceasta înțeleg studiul "marilor dileme istorice ce obsedează elitele acestei regiuni".

Avînd convingerea că vor salva națiunea prin intermediul culturii și socotind că aceasta le este misiunea supremă, învățații români au renunțat deliberat la orice încercare de a exercita presiuni sociale în vederea apărării drepturilor civile⁷. Nu este mai puțin adevărat că la o asemenea atitudine s-a ajuns și ca urmare a inexistenței unei culturi civice, a unei tradiții a mișcării civice. Insuficiențele repere în acest sens nu pot fi trecute cu vederea, iar exemplele oferite de multe din orașele țării fac posibilă înțelegerea mentalității claselor dominante părăia i s-au înregimentat învățații. Cultura profesată în România nu a acordat atenție oamenilor simpli și nici cotidianul cenușiu, nu a cultivat ideea clasei de mijloc, nu a contribuit la coagularea spiritului comunitar în jurul valorilor fundamentale ale democrației. Istoriografia a urmat această opțiune. Așa se explică faptul că de pildă ideile revoluției franceze receptate de pașoptiștii români au fost parțial puse în aplicare de ei și de urmașii lor. O anume cultură a intoleranței față de diversitate a luat adesea locul formelor de expresie mutiplă. Exemplele oferite de evoluția gîndirii politice românești în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în secolul al XX-lea sînt numeroase și ele indică o înțelegere romantică a națiunii, a limbii, a patriei, a statului. Așa se explică neglijența față de om care a împiedicat formarea conștiinței persoanei, singura care ar fi fost în măsură să îplinească dezideratele înscrise în programele de la 1848.

Destinul societății și al culturii au fost dissociate nu doar de filozofi, dar și de un întreg grup de istorici care au activat pe parcursul ultimelor două veacuri, grup în care au excelat contribuțiile unor N. Iorga, V. A. Urechia, B. P. Hasdeu. Cum altfel să înțelegem conservarea vestigiilor medievale ale satului și promovarea obsesivă a reperelor acestuia contribuind la constrângerea individului în jurul unor valori care nu îl mai reprezintă în viața civică ? Cum să interpretăm supralicitarea generalului național în dauna particularității vieții comunităților locale ? Activismul cultural este prezent la cărturari aparținând mai multor generații. Îl descoperim la Rădulescu Motru, Nae Ionescu, Nichifor Crainic, M. Vulcănescu etc. Având convingerea că vor salva națiunea prin intermediul culturii și socotind că aceasta le este misiunea supremă, învățații români au renunțat deliberat la tentativa formatoare a societății. Așa se explică nivelul scăzut al maselor și atitudinea aristocratică a elitei.

Dacă astăzi încercăm să rescriem trecutul, va fi de dorit să procedăm la o analiză critic-rațională a ceea ce s-a gândit și s-a scris, va fi de dorit să încercăm să prefațăm fiecare volum cu un capitol dens de istoriografie. Mai apoi, orice trimitere bibliografică va necesita scurte precizări sau chiar comentarii acolo unde partea ideologică a textului citat copleșește conținutul informativ bazat pe cercetarea onestă a surselor. Se înțelege, studiul istoriografic va fi bine să devină mai mult decât o disciplină exoterică în programa universitară ori rezultanta unor studii izolate. Aceasta pentru că părțile conceptuale și metodologice nu pot fi absente din bagajul de cunoștințe al viitorului istoric.

Nu putem spune că transformarea pe care o necesită amintita disciplină este suficientă fără ca domeniile învecinate să fi procedat la aceeași reevaluare. Scrierile de istorie literară, de sociologie și de filozofie nu pot rămâne în situația de a apela exclusiv la dialectica hegeliană sau la ideile romantice privind înțelegerea ideii de națiune fără ca acest procedeu retardat să nu afecteze și istoriografia. Iată pentru ce cred că reforma istoriografică - e păcat că a întârziat atât de mult demersul și că abia după nouă ani de la evenimentele din decembrie 1989 dezbatem această temă - ar fi potrivit să dezbateze cu câteva întrebări. Între ele, cred că nu lipsite de importanță ar fi următoarele: Cum se explică situarea intelectualității române într-un orizont atemporal ? Care este legătura între demersul cultural și acela național și în ce măsură politicul subjugă demersul creator-științific ? De ce filozofii și istoricii au tins să servească pățimaș

cultura, dovedind că nu aceasta era principala motivație a demersurilor lor ci ființa unei comunități ? Care opere ale istoriografiei și filozofiei române rezumă cel mai potrivit raportul general al culturii cu sfera politicii? Ce repercusiuni a avut mutarea permanentă a accentului dinspre ontologic (chestiunea ființei) spre ontic (chestiunea-ființei-comunității-naționale) și dacă nu cumva aceasta indică ambivalența unui capitol al itinerarului politic și cultural urmat de intelectualitatea românească inclusiv sub cele două regimuri totalitare ?

În baza unei cercetări atente a operei filozofice al lui Noica, dar și a aceleia a congenerilor săi, Alexandra Laignel Lavastine observă că itinerarul spiritual românesc al secolului al XX-lea a fost “sfîșiat între o filozofie a ființei și o filozofie a națiunii”⁸. Cred că același lucru s-a petrecut pe tărîmul istoriografiei. Biografiile mai multor intelectuali reprezentativi indică “vicisitudinile unui parcurs critic față de modernitate”, parcurs în care regăsim similitudini între anii interbelici și aceia postbelici. Mă refer la încercarea din anii 80 de imitare a modelului naționalist al anilor 30, imitare care continuă și astăzi sub diferite forme. Istoria discursului naționalist antidemocratic și-a pus pecetea asupra culturii și reflecției politice. Așa cum proiectul filozofic noician este “frămîntat” permanent de chestiunea națională, tot astfel multe din proiectele istoriei României sînt absorbite de monoculturalismul etno-național conținînd ideea totalitară.

¹ Patrick Joyce, *The Return of History: Postmodernism and the Politics of Academic History in Britain*, Past and Present, nr. 58, Februarie 1998, pp. 207-235.

² Peter Novick, *That Noble Dream: The Objectivity Question and the American Historical Profession*, London, 2 vol., 1988.

³ Patrick Joyce, 1, c. p. 223.

⁴ Despre importanța distincțiilor amintite vezi Karl Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei*, traducere de D. Stoianovici, Humanitas, 1993; Isaiah Berlin, *Patru eseuri despre libertate*, traducere de Laurențiu Ștefan Scalat, Prefață de Mihail Radu Solcan, Humanitas, 1996. Dintre studiile de dată recentă vezi Walker Conner, *Ethnonationalis, The Quest for Understanding*, Princeton, New Jersey, 1994.

⁵ Adrian Marino, *Pentru Europa*, Polirom, 1996.

⁶ Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Humanitas, 1997.

⁷ A. Laignel, Lavastine, *Filozofie și naționalism. Paradoxul Noica*, Humanitas, 1998, p. 45.

⁸ *Ibidem*, p. 371.